

Проблема вдосконалення викладання соціально-гуманітарних наук та соціології у вищих навчальних закладах України

В статті наведені аргументи стосовно важливості посилення гуманізації та гуманітаризації системи вищої освіти. Здійснено аналіз чинників, які сприяють вдосконаленню викладання соціально-гуманітарних наук та соціології у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: *вища освіта, гуманітаризація системи вищої освіти, соціально-гуманітарні науки, викладання соціології.*

Період кінця ХХ – початок ХХІ ст. став переломним в житті українського суспільства. Визначались пріоритети та завдання розвитку, основні напрями здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави. Значна увага приділяється реформуванню системи освіти, зокрема вищої. Не вщухають дискусії з приводу гуманізації та гуманітаризації освіти. Звісно не можна абсолютизувати роль гуманітарних та суспільних наук при підготовці студентів соціально-гуманітарних природничих та технічних спеціальностей, але й не слід принижувати та недооцінювати їх значущість. Враховуючи дискусійний характер означених питань, метою даної статті є аналіз чинників, які сприяють вдосконаленню викладання соціально-гуманітарних наук та соціології у вищих навчальних закладах України.

Насамперед відзначимо, що вимоги сучасного життя зумовлюють появу спеціалістів нової генерації: освічених, мобільних, здатних адаптуватися до нових швидкоплинних умов, відповідальних за наслідки своєї діяльності, спроможних захищати свої права та інтереси. Демократичне суспільство несумісне з неуцтвом. Для того, щоб існувати в сучасних умовах мало бути „вузьким спеціалістом”, необхідна ерудиція, широкий кругозір, політико-правова компетентність, вміння пов'язувати події особистого життя з суспільними процесами тощо. Оскільки Україна обрала для себе шлях інтеграції до європейської співдружності, то і система освіти повинна відповідати визнаним стандартам, зокрема, згідно європейських стандартів освіченою є людина, що оволоділа професією, комп'ютером, знає декілька іноземних мов, має демократичний світогляд і в своїх діях керується цінностями та надбаннями світової та національної культури.

Останнім часом Міністерство освіти і науки України ініціює нововведення, які можуть негативно позначитися на стані і перспективах суспільних наук в цілому та соціології зокрема, оскільки недооцінюється їх соціалізуюча роль (див. Наказ № 642 від 09.07.2009 „Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента”). Можна цілком схвально оцінювати позицію щодо індивідуальної освітньої траєкторії студента. Дійсно, переважна частина студентства обирає свою майбутню спеціальність враховуючі свої здібності, уподобання, покликання саме до такої діяльності, перспективи працевлаштування, тобто їх вибір цілком свідомий. Проте досвід вступних кампаній засвідчує чимало прикладів, коли абітурієнти подавали документи в декілька вузів,

на різні спеціальності, аби тільки навчатися. Особистий досвід роботи зі студентами дає підстави стверджувати, що і на 3-4 курсі деякі студенти вагаються чи вірно вони обрали свій фах (оскільки слухались порад батьків, навчаються там, куди можна було легше вступити, зважаючи на фінансовий фактор). Для деяких освіта – це лише диплом („корочка”), можливість уникнути служби в армії. Хтось розчарувався в своєму виборі, зіткнувшись з реаліями життя. Існують і такі, що не визначились не тільки з питанням „Ким бути?”, але й з тим „Яким бути?”.

І ось тут криється найбільша небезпека, оскільки система освіти формує не просто спеціаліста, ми говоримо про освічену людину, громадянина держави. Існує пряма залежність розвитку суспільства від рівня освіченості населення. Як цілком справедливо зазначають Ж.Малахова та В.Огаренко набуття та підвищення якості людського капіталу безпосередньо залежить від рівня освіти. «Забезпечення високого рівня освіти – основна умова нарощування інтелекту нації, її самостійності й конкурентоспроможності на світовому ринку. Освіта нації – основний соціальний капітал» [1, с. 10].

Згадаємо досвід українського суспільства кінця ХХ ст., коли першокласні спеціалісти (інженери, педагоги, лікарі тощо) залишились на узбіччі, єдине, що їм пропонувала держава це „вулична торгівля”, „човникарство”, постійний пошук додаткового приробітку. Така вимушена низхідна мобільність стала для багатьох випробуванням на міцність та стресостійкість.

Не зважаючи на певні позитивні зрушення, і досі дані соціологічних досліджень фіксують низький рівень довіри до соціальних інститутів, побоювання за майбутнє. Кризові явища, що мають місце в економіці, політичному житті породжують невпевненість, розмитість життєвих, світоглядних орієнтирів. Наприклад, за даними соціологічного моніторингу, що проводиться Інститутом соціології НАН України, на запитання „За теперішнього безпорядку та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити” ствердно відповіли 78.5% (1992 р.), 83.2% (1999 р.), 78.3% (2000 р.), 75.7% (2008 р.) населення. Погоджуються з тим, що багато з того, у що вірили наші батьки, руйнується на очах 88.1% (1992 р.), 89.8% (1999 р.), 85.7% (2008 р.) населення. 66.3% (1992 р.), 73.6% (1999 р.), 66% (2008 р.) населення згодні з тим, що раніше люди краще себе почували, бо кожен знав, як вчинити правильно [2, с.19-20]. В умовах невизначеності відбувалось формування сучасного студента, громадянина, майбутнього спеціаліста, батька.

Зважаючи на кризові явища суспільного життя саме цикл соціально-гуманітарних наук покликаний сформулювати світоглядні орієнтири, дати уявлення про закономірності та механізми функціонування суспільства, місце людини в ньому, знання про права, обов'язки, відповідальність індивіда; спрямований на підвищення рівня загальної культури, компетентності суджень, на вкорінення в суспільній свідомості демократичних цінностей, правил і норм, яким слідують з власних переконань, визначаючи особистий внесок у розбудову суспільства.

Слід наголосити, що в системі соціально-гуманітарної підготовки

студентів важлива світоглядна та пізнавальна місія належить соціології, яка виступає в якості генералізуючої науки про суспільство. Соціологія, як влучно зазначає польський соціолог П.Штомпка, „допомагає та дозволяє громадянам раціональним способом знайти сенс життя, визначити власну ідентичність, зайняти своє місце в суспільстві, виявити можливі шанси та наслідки своїх дій. Вона озброює нас мапою того світу, в якому ми живемо, допомагає нам краще орієнтуватися в хаосі подій, сприяє більш раціональній інтерпретації нами всього, що навколо нас відбувається” [3, с.36].

Питання викладання соціології у ВНЗ для студентів інших спеціальностей залишається актуальним на сьогоднішній день про що можуть свідчити семінари, конференції, численні публікації з приводу узагальнення викладацького досвіду. Дослідники проблем соціологічної освіти вказують, що її поліпшення сприятиме піднесенню загального рівня гуманітарної освіти, поглибить знання молоді про суспільні процеси, її світоглядну культуру, і безумовно, це питання державної ваги [див.:4; 5].

Утвердженню соціології в якості навчальної дисципліни сприяло розуміння владою її ролі у здійсненні соціально-економічних та політичних реформ, забезпеченні прогнозованості суспільних процесів, зміцненні демократичних засад суспільства. Зокрема, це стосується Указу Президента України Л.Кучми від 25 квітня 2001 року (№ 275/2001) «Про розвиток соціологічної науки в Україні», в якому наголошувалось на необхідності поширення соціологічних знань серед населення, запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах курсу з основ соціології [6].

На жаль, курс „Соціології” невеликий за обсягом, з чітко визначеними програмними питаннями, не зорієнтований на специфіку спеціальності, форму навчання тощо. Соціологічна освіта відрізняється, на думку фахівців [7;8;9] недостатнім рівнем інтенсивності, залежністю від позиції керівництва навчального закладу, наявністю вільних годин в навчальному плані, супротивом технократичного середовища, низькою залученістю фахівців-соціологів до викладацької діяльності.

Викладання курсу „Соціологія” супроводжується рядом проблем, які зумовлені в першу чергу невизначеністю суспільного замовлення на вивчення даного курсу, а також кризовими явищами в системі вищої освіти. Незважаючи на те, що вивчати соціологію як загальнообов’язкову дисципліну почали наприкінці ХХ ст., і є значні доробки щодо організації навчального процесу, в громадській думці побутує скептицизм щодо ролі соціології, оскільки відсутнє розуміння того, що собою представляє наука. Старше покоління, що має досвід вивчення історії КПРС, наукового комунізму, зневажливо ставиться до суспільних наук, наголошуючи на їх ідеологічній, пропагандистській функціях, і, як правило, говорять, що ті, хто раніше викладав „науковий комунізм” зараз читають суспільствознавчі курси. Молода парость (випускники-соціологи) рідко обирають для себе викладацьку, і скоріше орієнтуються на дослідницьку, управлінську діяльність, оскільки не бачать для себе перспектив саме в системі освіти.

Постать викладача сьогодні в центрі уваги. Можновладці, чиновники,

освітяни говорять про особисті, моральні, професійні якості викладача, педагогічну майстерність. Наголошують на необхідності постійного самовдосконалення, творчого підходу до навчально-виховного процесу, встановлення шанобливих, демократичних відносин в системі „Викладач - Студент”, вказують на доцільність конкурентної боротьби серед викладацького складу, для того, щоб позбутися посередності в системі освіти тощо. Звісно такі заходи спрямовані на удосконалення системи освіти. Проте ми не повинні забувати, що не конкурентна боротьба повинна бути пріоритетом для викладача, а студент, молода людина, що визначає своє життя та розвиток суспільства. Освітяни повинні згуртуватися для вирішення спільної мети.

Викладач – не тільки носій знань, він – вихователь. Часто виникає проблема не просто дати знання, а навчити вчитися, прищепити смак до здобуття нових знань, допитливість, що не були сформовані в родині. Слушною є думка, Р. Беланової, яка зазначає: «Найбільший злочин – ігнорувати виховання студентської молоді у вищих закладах освіти. Наслідки цього сумні. По-перше, невихована, аморальна і бездуховна людина з вищою освітою, з вагомим багажем знань небезпечна, бо знання набуті в університеті, вона може використати з руйнівними намірами. Брак виховання спеціаліста з вищою освітою, поза сумнівом, буде негативно впливати на розвиток суспільства» [10, с.178].

Роль та статус викладача в суспільстві принижено. В пошуках додаткового заробітку викладачі розриваються між декількома вузами. Це безумовно позначається на рівні їх професіоналізму. Слід наголосити на споживацькому ставленні до праці викладача деяких комерційних навчальних закладів. В гонитві за студентом (який сплачує за навчання) ВНЗ формує осередок студентської молоді, що іноді не відрізняється не тільки рівнем підготовки, але й рівнем дисципліни, самодисципліни. Досить популярними стали різного роду моніторинги навчально-виховного процесу. Наприклад опитування студентів на тему «Викладач очима студентів». Звісно керівництво ВНЗ бажає мати інформацію про рівень професіоналізму педагогічного колективу, зворотній зв'язок зі студентом (реагувати на запити студента як споживача освітніх послуг), побудувати систему освіти на демократичних засадах. Але в той же час не піднімається питання: чи об'єктивне таке оцінювання, адже зрозуміло, що більш лояльний викладач, що користується принципом невтручання та потурання буде мати більш схвальну оцінку, ніж його вимогливий колега. До того ж такі опитування автоматично підривають довіру до авторитету викладача, ставлять під сумнів його професійні якості. В умовах зневажливого ставлення до навчання і педагога повинен працювати викладач.

Зміна статусу викладача в суспільстві в поєднанні з удосконаленням його професіоналізму та педагогічної майстерності, підвищення рівня свідомості молодих педагогів, від яких залежить становлення та розвиток нової генерації спеціалістів, є ключовою проблемою системи освіти.

Реалії сьогодення змушують студентів бути активними. Деякі з них поєднують навчання та роботу, що позначається на їх результатах, особливо це стосується підготовки до курсу „Соціологія”, що передбачає не просто вивчення лекційного конспекту, знайомство з

навчальною літературою, а аналіз першоджерел, періодичних видань. З'явилась проблема зниження пізнавальної активності, вибіркового ставлення до дисциплін, зумовлена песимізмом в молодіжному середовищі (деякі молоді люди не бачать для себе перспектив, особливо це стосується працевлаштування).

Зрозуміло, що за цих умов зростає роль викладача, що допомагає студентові зорієнтуватися в інформаційному вирії, формує вміння творчо мислити, здатність до критичного аналізу. Від вміння викладача організувати навчально-виховний процес, змістовно проводити лекційні та семінарські заняття залежить інтерес до дисципліни.

Перші заняття з курсу «Соціологія» вимагають надмірних зусиль від викладача, оскільки необхідно показати актуальність та корисність курсу, зв'язок зі спеціальністю тощо. Враховуючі жорсткі часові рамки, необхідно побудувати курс таким чином, щоб інформація була чітка, зрозуміла студенту, поданий матеріал зорієнтований на сьогоднішній день, насичений прикладами, даними соціологічних досліджень, і в той же час

викладач не повинен удаватись до спрощень. Дослідники, що аналізують проблеми соціологічної освіти в непрофільних вузах, пропонують різні стратегії проведення занять. Наприклад, С. Губіна зазначає, що перед соціологією як навчальною дисципліною необхідно ставити нове світоглядне завдання, що полягає в «створенні реального образу сучасного суспільства в контексті глобальних процесів та розумінні соціального образу-Я як активного діяча» [11].

Значні труднощі пов'язані з підготовкою студентів до семінарських занять та контролюючих заходів. Порівняно з 90-ми роками ХХ ст., коли соціологія утверджувалась в якості самостійної науки та навчальної дисципліни, сьогодні з'являється значна кількість соціологічної літератури. Наприклад, результати пошуку в електронному каталозі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського дають більше трьохсот позицій. Проте фахівці вказують на низький теоретико-методологічний рівень деяких праць. Автори сучасних соціологічних робіт тяжіють до крайнощів: або ж подають матеріал примітивно, схематично, мозаїчно, або надто складно для непідготовленого теоретично студента. Проблема підручників низької якості породжена прагненням деяких кафедр довести свою теоретичну спроможність та новими освітніми стандартами. Зокрема це стосується «Порядку присвоєння вченого звання професора і доцента» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 року, один з пунктів якого передбачав, що пошукувачі вченого звання повинні бути авторами навчальних посібників та підручників з грифом Міністерства освіти і науки України. Це породило ситуацію, коли прагнучі підвищити свій статус більшість молодих кандидатів наук «ринувалися» до написання посібників. А це як відомо кропітка, багаторічна робота, яка потребує напрацювань, досвіду тощо. Існують вимоги і щодо подання навчального матеріалу: сьогодні автори навчальних посібників орієнтуються на висвітлення інформації у вигляді схем, таблиць. Зрозуміло, що такого роду праці мають право на існування. Але слід заздалегідь орієнтувати студента, що такі матеріали допоміжні,

використовуються як стимулюючі, для того щоб активізувати роботу пам'яті.

Слід зауважити, що деякі роботи відірвані від реалій сучасного життя, і створюють картину абстрактного суспільства. Тому і виникають ситуації, коли студенти технічних спеціальностей легко оперують складною профільною термінологією, і не можуть запам'ятати поняття соціології (оскільки намагаються не зрозуміти, а завчити витіюваті терміни). Доцільно також констатувати, що незважаючи на те, що зараз вже зняті категоричні вимоги щодо обов'язковості міністерського грифу, однак інерція випуску соціологічної навчальної літератури низької якості є доволі відчутною. Отже має місце проблема адекватності змісту сучасної соціологічної літератури, наближення його до реалій суспільства, враховуючи особливості спеціальності, форму навчання, специфіку студентської аудиторії.

Необхідно враховувати і реалії сьогодення: в умовах браку часу, комп'ютеризації суспільства, навчальна література стає не єдиним джерелом отримання необхідної інформації, ваги набирають Інтернет-ресурси. Вони дозволяють досить оперативно знайти необхідну інформацію (не втрачати час на пошук літератури в каталозі, роботу в бібліотеці, ксерокопювання, записи тощо), інше питання якості таких матеріалів. Як правило, готуючись до семінарського заняття студенти користуються „рядком пошуку”, де вписують проблемне питання, і обирають для себе перше-ліпше, що підпадає під задану тему (це реферати, уривки навчальних посібників, статей, на авторство яких студенти навіть не звертають уваги), як наслідок маємо доповіді, реферати, контрольні роботи студентів заочної форми навчання низької якості з сумнівним змістом.

Науковці, викладачі суспільних наук зазначають на необхідність узгодження тем, що пропонуються студентам для вивчення в межах різних суспільствознавчих курсів, забезпечення їх послідовності та наступництва.

Для того, щоб активізувати пізнавальну активність студента та відповідати вимогам інформаційного суспільства, запроваджуються новітні методики навчання. Використовуються ділові ігри, конференції, круглі столи, студентам пропонують творчі завдання, написання есе, виконання тестових завдань тощо. Проте застосування таких форм цілком залежить від рівня підготовленості студентської аудиторії, матеріально-технічного забезпечення навчального закладу.

Висновок. Дослідження стану та проблем викладання суспільних наук, і зокрема соціології, дозволяє говорити про ряд проблем, які потребують ґрунтовного аналізу, комплексного вирішення, оскільки благополуччя суспільства безпосередньо пов'язане зі станом справ в системі вищої освіти.

Література: 1. Малахова Ж.Д., Огаренко В.М. Викладання соціології: досвід інноваційних прийомів. – Запоріжжя: Гуманітарний університет ЗІДМУ, 2006. – 280с.; 2. Головаха Є. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2008. – 84с.; 3. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С.М. Червонной. – М.: Логос, 2005. –

664с. ; 4. Горбач І.І. Стан соціологічної освіти у навчальних закладах III рівня акредитації // [http:// www.sau.kiev.ua/conference_2010.html](http://www.sau.kiev.ua/conference_2010.html); 5. Покровский Н.Е. Общие проблемы социологии и общая социология как проблема; Покровский Н.Е. О перспективах совершенствования концепции преподавания теоретико-социологических дисциплин (постановка проблемы) // [http:// www.sociolog.net/pokrovsky.html](http://www.sociolog.net/pokrovsky.html); 6. Указ Президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні» // [http:// www.sau.kiev.ua/ decreed.html](http://www.sau.kiev.ua/decreed.html); 7. Галкин А.П. О задачах преподавания социологии в техническом вузе // [http:// www.mstu.edu.ru/publish/conf/50ntk/section6_5.html](http://www.mstu.edu.ru/publish/conf/50ntk/section6_5.html); 8. Сенюра О.В. Викладання соціології для студентів інших спеціальностей в сучасному ВНЗ // [http:// www.sau.kiev.ua/conference_2010.html](http://www.sau.kiev.ua/conference_2010.html); 9. Гриценко Г.Д. Некоторые проблемы преподавания социологии в классическом университете // <http://www.soc.pu.ru/publications/conferences/sociological/>; 10. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна - США). – К.: «Пульсари», 2002. – 216с.; 11. Губина С.А. Проблемы социологического образования в непрофильных вузах // <http://lib.socio.msu.ru/library>